

گزیده متون تفسیری فارسی

با تأکید بر کشف الاسرار و روض الجنان

دکتر محمد مهدی رکنی یزدی

تهران

۱۳۹۳

سرشناسه: و کئی یزدی، محمد مهدی، ۱۳۰۹-

عنوان و نام پدیدآور: گزیده متون تفسیری فارسی (با تأکید بر کشف الاسرار و روض الجنان) / محمد مهدی و کئی یزدی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: جلد، ۲۰۴ ص.

فروست: «سمت»؛ ۱۸۲۷. زبان و ادبیات فارسی؛ ۸۷.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۲-۰۰۵۸-۹ ۶۵۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی:
Mohammad Mahdi Rokni Yazdi. Persian Exegetic Texts.
(with a Focus on Kashf-al-Asrar and Rawzal Janan).

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۸۴-۱۹۰.

یادداشت: نمایه

موضوع: تفاسیر

موضوع: تفاسیر عرفانی

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.

شناسه افزوده: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی.

رده بندی کنگره: ۲ م ۴ ر ۹۵/۹۲ BP

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۷

شماره کتابشناسی ملی: ۳۶۵۹۸۷۸

گزیده متون تفسیری فارسی (با تأکید بر کشف الاسرار و روض الجنان)

دکتر محمد مهدی و کئی یزدی

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۳

تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ: گلها (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۶۵۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشران، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب بل یادگار امام (ره)، رویروی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن: ۴۴۲۴۶۲۵۰-۴

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

نشانی:

مشهد، فلکه حرم مطهر، دوربرگردان شیخ طبرسی، ص. پ ۹۱۷۳۵-۳۶۶، تلفن: ۲۲۳۲۵۰۱-۱۰

www.islamic-rf.org

info@islamic-rf.org

نماینر: ۲۲۳۰۰۰۵

پیام پژوهش

بی تردید یکی از بنیادی ترین اهداف کانونها و مراکز تحقیقاتی، تقویت توان علمی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی است که استعدادهای برگزیده را در خود گرد آورده اند. پرداختن بنیادهای علمی به این قشر تخصصی جامعه و تولید فراورده های پژوهشی برای استفاده دانشجویان، سزایمندترین تلاش این مؤسسات است. دانشگاهها نیز برای جبران کمبودهای علمی در مراکز گوناگون، همواره باید نویافته های خود را در اختیار این کانونها قرار دهند، تا با فراهم آمدن زمینه های این پیوند پایای دوسویه، دهش و ستایشی برابر هر پی آید و از این رهگذر، جنبه های نظری و دستاوردهای کاربردی علوم نمایان شد.

یکی از مصادیق برکت خیز این دادوستد پژوهشگرانه در حوزه علوم انسانی، همکاری بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی است که اینک بیستمین کار مشترک خود را با نشر کتاب گزیده متون تفسیری با تأکید بر کشف الاسرار و روض الجنان به جامعه علمی کشور عرضه می کنند.

این کتاب برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی به عنوان منبع اصلی درس «گزیده متون تفسیری فارسی با تأکید بر کشف الاسرار و روض الجنان» طبق سرفصل جدید به ارزش ۲ واحد تدوین شده است.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
زبان فارسی و پیوندهای ملی	۱
ارزش ادبی متون تفسیری فارسی	۵
قصه یا سرگذشت پیامبران در قرآن	سیزده
خلاصه مزایای قصه‌ها	هفده
اسرائیلیات: صفحه تیره تفسیرها	هجده
شیوه تدوین و تحریر	بیست و پنج
تکمیل	بیست و شش
توضیحات	سی و دو

دفتر اول

(۶۰ - ۱)

ترجمه تفسیر طبری	۱
ترجمه کتاب بالفارسیه	۲
حدیث زکریا و مولود مریم	۳
هجرت کردن مریم و رفتن به شام	۸
تاج التراجم فی تفسیر القرآن للأعاجم	۱۱
دیباچه مفسر	۱۱

- ۱۳ قصه یونس پیغمبر ﷺ
- ۱۶ زندگی پیامبر اسلام ﷺ پیش از بعثت
- ۲۲ تفسیر سورآبادی یا تفسیر التفاسیر
- ۲۴ نواختگان ابراهیم
- ۲۵ موسی و نور طور
- ۲۸ در راه هجرت
- ۳۰ وام نیکو
- ۳۰ حدیث ایثار مسلمانان
- ۳۳ بصائر یمینی
- ۳۴ مدحت آفریدگار
- ۳۶ آراستگی دنیا
- ۳۸ نصرت الهی
- ۳۹ چه انفاق کنیم
- ۳۹ جزای کافران
- ۴۰ شکنجه مسلمانان در مکه
- ۴۲ دقائق التأویل وحقائق التنزیل
- ۴۳ سلام نشان ایمان
- ۴۴ وفای به عهد
- ۴۵ گواهان بر وصیت

داستان بَلْعَم	۴۶
توضیحات دفتر اول	۴۸

دفتر دوم

(۱۲۶ - ۶۱)

کشفُ الأسرار و عُدَّةُ الأبرار	۶۱
بار امانت	۶۳
پیمان دوستی	۶۷
امید به رحمت	۶۸
شیرین سخنی باشکوه	۶۹
راست کاری و نیکوکاری	۷۱
قصه تزویج فاطمه (علیها السلام)	۷۵
ولی مؤمنان	۷۷
اصحاب رَس	۷۹
نشان خاص اهل اخلاص	۸۱
شرک و اقسام آن	۸۲
این خلق چرا آفریدی؟	۸۳
نشان دوستی حقیقی	۸۴
انجمن گاهِ خلق و آن کار!	۸۴
تَوَكُّل	۸۵
ابراهیم بت شکن	۸۷
حمد و سپاسداری خدا	۹۰
حق برادری در اسلام	۹۰

۹۲	یوسف و برهان حق
۹۳	نهان بینی علی علیه السلام
۹۴	قصه وفات مصطفی ﷺ
۹۷	زنده جاودانی
۹۷	نیایش
۹۹	توضیحات دفتر دوم

دفتر سوم (۱۸۳ - ۱۲۷)

۱۲۷	روض الجنان و روح الجنان
۱۲۹	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
۱۳۰	راسخان در علم
۱۳۲	روز آلت و نخستین پیمان
۱۳۵	مباهله با نصاری نجران
۱۴۰	غزوه احزاب
۱۴۶	وصف شاعران در قرآن
۱۵۰	دوستی با کافران!
۱۵۲	دردمند شکیا
۱۵۹	قصه نوح
۱۷۳	توضیحات دفتر سوم
۱۸۴	فهرست منابع
۱۹۱	نمایه اشعار فارسی
۱۹۲	نمایه اشعار عربی
۱۹۴	نمایه توضیحات

مقدمه

زبان فارسی و پیوندهای ملی

مطالعه تاریخ فرهنگ اقوام و ملت‌ها نشان می‌دهد زبان و آثار ادبی و تاریخی، کتاب‌های مذهبی و حتی قصه‌ها و مراسم سور و سوگ مردم، هویت ملی و پشتوانه حیات جمعی آن‌هاست، و محکم‌ترین پیوند افراد یک سرزمین محسوب می‌شود، و موجب همبستگی آنان در برابر هجوم بیگانگان می‌باشد. ترویجی که هر کشور از زبان خود می‌کند، و سلطه‌ای که از همین راه امروزه زبان انگلیسی یافته، و فرهنگ و آداب و فراورده‌های صنعتی خود را ترویج و بلکه تحمیل می‌کند، دلیل روشنی بر این واقعیت است.

تأمل و دقت در روابط سیاسی و اجتماعی قرن اخیر، آشکارا می‌رساند که استعمار نوین از راه تسلط فرهنگی و ابزارهای نو ساخت الکترونیکی و الکترونیکی-رادیو، تلویزیون، سینما و رایانه-انجام می‌گیرد، نه با لشکرکشی برای تسخیر کشورها. به دیگر سخن، سلطه‌جویان با کمک وسایل ارتباط جمعی و افسون تبلیغات به «تهاجم فرهنگی» می‌پردازند و عقیده و احساسات مردم را به دست می‌آورند و سپس فرهنگ و زبان خود را که وسیله القاء طرز فکر و سلیقه است رواج می‌دهند، و مردم دیگر کشورها را هواخواه و مقلد خود می‌گردانند، به صورتی که آنان ناخواسته و ندانسته از درون تهی و بی‌فرهنگ می‌شوند، آن‌گاه به آسانی سلطه سیاسی و اقتصادی خود را تحمیل می‌کنند، و ما اکنون در چنین زمانی و در برابر چنان تهاجمی قرار داریم. راه‌برو شد از این مشکل و معارضه به حکم عقل و تجربه، «مقابله به مثل» است که سخن خداوند نیز ما را به آن راهنمایی می‌کند:

«پس هر کس که ستم بر شما کرد، به همان گونه که بر شما ستم می‌کند، بر او ستم روا دارید، و از خداوند پروا کنید و بدانید که او با پرهیزگاران است» (بقره / ۱۹۴).

بنابر این وظیفه عقلای قوم و روشنفکران واقع بین و علمای زمان شناس است که با پاسداری از ادبیاتی که پایه و درون‌مایه اسلامی - قرآنی دارد، هویت ایرانی و فرهنگ اسلامی خود را نگاهبان باشند و از استحاله در فرهنگ غربی و غرب زدگی حفظ کنند.

سبب تألیف در پی احساس چنین وظیفه‌ای، «سازمان سمت» که هدفش تدوین کتاب‌های مناسب برای دانشگاه‌هاست، تألیف «گزیده متون تفسیری فارسی» را از این بنده خواست. سابقه‌ای که در تهیه چنین گزیده‌هایی داشتم، انگیزه‌ای برای اقدام به این کار دشوار شد. دشواری از این نظر بود که گزینش قطعاتی مناسب حال زمانه و متناسب روحیه خواننده، از آثاری که در فضای فرهنگی و اعتقادی دیگری تحریر شده - و در آن زمان خدمت به زبان فارسی و فارسی زبانان بوده - برای عصری که افق‌های جدید به روی دانشجویان گشوده شده و فضای فرهنگی و باورها دیگرگون شده، کار سهل دشواریابی است، خاصه اگر برخی ملاحظات آموزشی - یعنی نداشتن بدآموزی و داشتن ارزش ادبی برگزیده‌ها - هم در نظر باشد.

به این جهات آنچه فراهم آمده، نه آن است که خواسته‌ایم، بل آن است که بسیار جُسته و کم یافته‌ایم؛ زیرا بسیار دشوار است از متون تفسیری که - آن هم با عقاید و مذاهب گوناگون مفسران - متن‌هایی به دست آورد که هم از جنبه زبانی و ادبی ارزشمند باشد، و هم درون‌مایه‌ای خواندنی و دور از اسرائیلیات و گزافه‌گویی داشته باشد. تکی بخش ما این است که می‌دانیم امور نسبی است، و هر اثری اگر در مقایسه با آثار مشابهش آموزنده و سودمند باشد قابل قبول است. امیدواریم آیندگان خطاها و کاستی‌ها را بر طرف کنند و اثر را به کمال مطلوب نزدیک گردانند، و البته کمال و جمال مطلق از آن آفریدگار متعال است و بس.

ارزش ادبی متون تفسیری فارسی

قرآن مجید برای همه مسلمانان، سخن خداست که بر زبان پیام‌آورش به عنوان

معجزه ماندگار جاری شده، اما برای غیرمسلمین دست‌کم اثر ادبی برجسته و پرمایه‌ای است، و تحدی قرآن هم در مرحله نخست نسبت به شیوه بیان و فصاحت الفاظ و بلاغت معانی آن بود. بنابر این نباید شگفت زده شویم اگر گفته شود ترجمه و تفسیر چنین کتاب بی‌مانند هم از نظر ادبی و فواید زبانی در پایگاهی والا و درجه‌ای بالا قرار دارد، و از متن‌هایی است که مطالعه و تحقیق درباره آن برای پارسی‌گویان، به ویژه دانشجویان زبان و ادبیات فارسی، شایسته و بایسته است، مخصوصاً که مترجمان قرآن و مفسران آن دانش‌اندانی بودند که در ادبیات عربی و فارسی توانا و بارع، و در نویسندگی متعهد و مقید بودند و می‌کوشیدند ترجمانی صادق از کلام وحی و گزارشگری امین از کتاب خدا باشند، و تراویده فلسفان ادیبانه و پرمایه، خواندنی و آموختنی باشد.

بدین گونه پارسی دری این خوشبختی را داشت که در پناه سخن خدا بالید و توانمند شد، و کتاب‌های بلاغی، صرف و نحو، لغت، تاریخ، مسالک و ممالک (جغرافیا)، نجوم، حکمت، عرفان و دیوان‌های دولتی همه رفته رفته به پارسی نوشته شد. در این میان کتاب‌های تفسیر که به عربی بود نیز به زبان پارسی درآمد و از مزایایی برخوردار شد به این شرح:

۱- می‌دانیم دانشی که پرده از چهره معانی قرآن برمی‌گردد، و به توضیح لغات و هنرهای بلاغی، شأن نزول آیات و شرح و بسط قصه‌ها و استخراج احکام شرعی و مباحث کلامی و عقلی می‌پردازد تفسیر است. این علم در ماهیت خود انواع بحث‌های ادبی (صرف و نحو، لغت و بلاغت) را در بر دارد. بنابر این تفسیرها هم گرانبار از این مباحث است، و لازمه تفسیر عربی یا فارسی در ابتدا پرداختن به موضوعات ادبی است.

۲- در میان بحث‌های ادبی، برابرهای فارسی که مترجمان معادل لغات قرآن نهاده‌اند، و در ترجمه‌ها دیده می‌شود بسیار دقیق و سنجیده و گویاست، و در پرمایه کردن و غنای واژگان زبان ما تأثیر بسزایی داشته است.

۳- در سده چهارم و قرن‌های بعد که وسایل ارتباط جمعی نبود و حتی آموزش طالبان علم نیز با یک برنامه و کتاب خاص انجام نمی‌گرفت، مفسران در گزارش کلام

الهی از لهجه‌های محلی و لغات بومی بهره می‌جستند، به ویژه که تفسیرها برای استفاده عموم بود نه طبقه‌ای خاص، مثلاً منشیان. بدین ترتیب در تفسیرهای پارسی با گویش‌های مختلف و لغات اصیل شهر و روستا - که در لهجه‌شناسی کاربرد دارد - آشنا می‌شویم.^۱

۴ - استعمال افعال به صورتی غیر از امروز و ویژگی‌های دستوری کلمات یا جملات، از اختصاصات متون تفسیری فارسی است که در تدوین دستور تاریخی به کار می‌آید و ما را از سابقه زبان دری آگاه می‌سازد، و مثال‌هایش را در متن‌های برگزیده خواهیم دید.

۵ - گوناگونی مباحث اعتقادی در قرآن از صفات الهی و سرگذشت رسولانش و احتجاج با منکران و انبیا و حیانی بودن قرآن، توصیف نعمت‌های بهشتی و صحنه‌های عذاب، قصه‌های ناگفته از دعوت انبیا و سرنوشت امت‌های درگذشته، تعلیمات حقوقی، اخلاقی، اجتماعی و توجه به روحیات انسان و غیر این‌ها، طبعاً تنوع موضوعات و گستره‌ای وسیع از تعبیرات و لغات را در بر دارد و تفاسیر را ادیبانه، پُر مایه و رنگارنگ از مفاهیم دانستی کرده است که تحول بسبب نویسندگی فارسی را نیز نشان می‌دهد. نگاهی به عنوان‌های برگزیده از هر تفسیر می‌تواند این گونه‌گونی مطالب و تنوع موضوعات را در آن‌ها نشان دهد.

۶ - آنچه بر شمرديم صورت ظاهر تفسیرها را ارائه می‌داد، امّا لایه زیرین و درون‌مایه آن‌ها، فواید معنوی و دینی و عرفانی فراوانی دارد که باید خوانند و فهمید و در آن تدبّر کرد و معرفت اندوخت. ولی آنچه را می‌توان به عنوان ارزش ادبی نام برد - و در برنامه درسی هم مورد نظر بوده - اطلاعاتی است که خواننده درباره فرهنگ عامه و باورهای مردمی و مثل‌ها و لطایفی که کما بیش در تفسیرهای فارسی آمده، به دست می‌آورد و به جو فرهنگی آن زمان پی می‌برد. واضح است که این مطالب برگرفته از قرآن نیست، بلکه هر مفسّری بر حسب ذوق و سلیقه و اطلاعاتی که داشته آن‌ها را نقل کرده است و تفسیرش را به لونی خاص - ادبی، کلامی، عقلی یا نقلی - در آورده است، و اسرائیلیات نیز از همین نوع اخیر است، که به توضیح آن خواهیم پرداخت.